

הציונות בין שתי מלחמות העולם שוקלת את דרכיה: האימפריאליזם הבריטי ועתידו של הבית הלאומי היהודי

אליזבת אימבר

'התנועה הציונית תיטיב לעשות אם תשקול ללא דיחוי אילו צעדים לנקוט כדי להפנות את פניה מזרחה', כך כתב גרשון אגרונסקי (לימים אגרון) בדו"ח סודי שהגיש לסוכנות היהודית אחרי ביקורו בהודו באביב 1930.¹ אגרונסקי נולד באוקראינה, גדל בפילדלפיה ועלה לפלשתינה-א"י ב־1920, בה עבד כעיתונאי ושימש ראש משרד העיתונות של הוועד הפועל הציוני. נסיעתו להודו כשליח של הסוכנות היהודית נועדה לבחון באיזו מידה פלשתינה היא סוגיה פוליטית שם. הוא הגיע לבומביי (כיום מומבאי) חודש לפני מועד בואה של ועדת הופ־סימפסון לארץ כדי לחקור את אירועי הדמים של אוגוסט 1929 (פרעות תרפ"ט). אגרונסקי הבין שלהתפתחויות במקומות אחרים באימפריה הבריטית, במיוחד בהודו, עלולות להיות השלכות מרחיקות לכת על פלשתינה המנדטורית.

בכל האימפריות המודרניות התמודדו יהודים במידה זו או אחרת עם המדיניות האימפריאלית אל מול לאומיות גואה. עם זאת יהודי האימפריה הבריטית ניצבו לאחר

* ברצוני להודות לאריה דובנוב, לקנת מוס, לדרך פנסלר, לג'ודית וולקוביץ ולמבקר המאמר האנונימי על המשוב וההערות לגרסאות השונות של המאמר. תודה גם לארכיביאים בארכיון הציוני המרכזי שבירושלים על עזרתם במחקר זה. תרגם מאנגלית: יהודה פורת.

1 Gershon Agronsky, 'Notes on Visit to Bombay on Behalf of the Jewish Agency', 17.4.1930-2.5.1930, *Central Zionist Archives* (hereafter: CZA), Z4/4129 (להלן: אגרונסקי, הערות על ביקור בבומביי). אגרונסקי עבד גם עבור סוכנות הטלגרפיה היהודית וכן ככתב של כמה עיתונים זרים בארץ ישראל. ב־1932 הוא ייסד את היומון *Palestine Post* (שהפך מאוחר יותר לג'רוזלם פוסט) והיה עורכו. הוא היה ראש עיריית ירושלים משנת 1955 ועד מותו. ראו גרשון אגרון, **אסיר הנאמנות**, ירושלים 1964. לפרטים נוספים על עבודתו של אגרונסקי **בפלסטיין פוסט** ראו, Erwin Frenkel, *The Press and Politics in Israel: The Jerusalem Post from 1932 to the Present*, Westport, CT 1994

1917 בפני בעיה ייחודית: הם חיו תחת שלטונה של מעצמה ששלטה על הטריטוריה שעמדה בלב השאיפות הפוליטיות, התרבותיות והדתיות של העם היהודי. אם לא די בכך, הלאומיות היהודית התעוררה באותה שעה שבכל רחבי האימפריה הבריטית גאתה תסיסה אנטי־קולוניאלית ולאומית.

המציאות הפוליטית המשתנה שעיצבה את מדיניותה של האימפריה הבריטית והאילוץ השונים שהשפיעו עליה היו בלי ספק ידועים ליהודים שגרו במושבות, בדומיניונים ובפרוטקטורטים של האימפריה ברחבי אפריקה ואסיה. במאמר זה אני מראה כי הכרה זו השפיעה על עיצוב השקפותיהם הפוליטיות של המנהיגים הציונים בפלשתינה־א"י המנדטורית. הפעילים הציונים שהופקדו על ניהול יחסי החוץ של היישוב, ובכללם אגרונסקי ומי שעמדו בראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, חיים ארלוזורוב ומשה שרתוק (לימים שרת), התייחסו בכובד ראש לעלייתן של תנועות פוליטיות אנטי־קולוניאליות ובחנו את השלכותיהן האפשריות על המפעל הציוני. כתוצאה מכך חלו שינויים בהשקפותיהם, בחזונותיהם ובאסטרטגיה שלהם לקידום התנועה הלאומית היהודית.

האליטות והמנהיגים היהודים בארץ ישראל ובאזורי שליטה אחרים של האימפריה הבריטית, דוגמת הודו ודרום אפריקה, ראו לנגד עיניהם עתיד שבו יתממשו השאיפות המדיניות של היהודים במסגרת האימפריה הבריטית שתמשיך להתקיים. הם חשבו על אפשרות שפלשתינה־א"י תצטרף לחבר העמים הבריטי כדומיניון עצמאי כמו אוסטרליה, דרום אפריקה וקנדה. הם גם ראו בכריטיניה ובאימפריה הבריטית מקור בלתי נדלה לרעיונות ולאידאליים פוליטיים, דוגמה והשראה לקיום מדיני יהודי בארץ ישראל. בה בעת חזו אותם אישים גם אפשרות שונה: שהלאומיות היהודית תתגבש ותחתור להגדרה עצמית כחלק מן ההתכווצות הדרמטית, הארגון מחדש והרפורמות באימפריה. במקרים מסוימים הם אף דמיינו עתיד יהודי במנותק מן האימפריה הבריטית. הם קיוו להצלחתן של התנועות הלאומיות האנטי־קולוניאליות ברחבי האימפריה ופעלו לקשור קשרים עם מנהיגי אותן תנועות, ובכלל זה עם לאומנים מוסלמים והינדים בהודו. ההליכה הזהירה הזאת על קו פרשת המים – בין הישגים אפשריים מהמשך קיומו של המשטר האימפריאלי מחד גיסא לניצחון הלאומיות האנטי־קולוניאלית מאידך גיסא – הולידה שורה של צעדים, אסטרטגיות ומטבעות לשון שנראים מנקודת המבט בת זמננו כמדיניות הססנית וחסרת עקיבות. בפועל, חוסר העקיבות לכאורה היה למעשה תוצר בלתי נמנע של חוסר ודאות מתמשך לגבי העתיד שממנו סבלו כל המנהיגים הפוליטיים במרחב: אי־ודאות לגבי עתיד השאיפות הלאומיות היהודיות (על כל גוניהן ומידת גמישותן) ואי־ודאות בשאלת עתידה של האימפריה הבריטית לנוכח עלייתה של הלאומיות האנטי־קולוניאלית.

באיזה אופן ובאיזו מידה השתנו הפרשנויות המקובלות על מדיניות היישוב היהודי בתקופה המנדטורית על רקע קורותיה של הפוליטיקה והדיפלומטיה היישובית בהיבט של הממד האימפריאלי? מה אנו למדים על תולדותיה של פלשתינה־א"י המנדטורית כשאנו בוחנים אותה אל מול ובהשוואה למחוזות אימפריאליים בריטיים אחרים? וכיצד משתנה

הבנתנו את הציונות כאשר אנו בוחנים כיצד התנהלו היהודים לנוכח העליות והמורדות שהתרחשו באימפריאליזם הבריטי ובתנועות הלאומיות האנטי־קולוניאליות באימפריה? במאמר זה אבחן כיצד כמה מן ההיסטוריונים הבולטים העוסקים בחקר ישראל ותולדות היהודים בעידן המודרני התייחסו עד כה לסוגיית האימפריה ואסביר כיצד גישות חדשות לתפיסת האימפריה הבריטית והמחשבה המדינית היהודית בתקופה שבין שתי מלחמות העולם עשויות לספק לנו תובנות על תולדות המנדט הבריטי, הציונות, העמדות הלא־ציוניות, התפיסות היהודיות של המדינה והיחסים בין התפוצות לארץ ישראל.

הכפיפות לאימפריה כמסגרת לניתוח ההיסטוריה היהודית המודרנית

התצורות הפוליטיות הידועות בשם 'אימפריות' אינן זרות לעוסקים בהיסטוריה יהודית. מחקרים חלוציים על האימפריות הרוסית והעות'מאנית, למשל, הניחו יסודות תיאורטיים חשובים להבנת יחסם של יהודים לאימפריות ושפכו אור על המדיניות שיוחדה להם ב'אזורי ספר אימפריאליים' והשלכותיה על חי היהודים שם.² עם זאת, כפי שציינה ההיסטוריונית שרה א' שטיין, שתי אימפריות שכונות אלה אינן נחשבות כמי שהפעילו פרקטיקה אימפריאלית של ממש, בעיקר כאשר אנו משווים אותן לקולוניאליזם הבריטי והצרפתי. למעשה, עד לאחרונה לא עסקו היסטוריונים יהודים בהרחבה במחקר של אימפריות, ובמיוחד לא של אימפריות אירופיות שהיו להן מושבות מעבר לים. בה בעת, שפע של מחקרים שהתפרסמו לאחרונה על יהודים באימפריות הצרפתית והעות'מאנית (ובכללם מחקרה של שטיין), דנו ישירות בסוגיות היסטוריוגרפיות עכשוויות הנוגעות לאימפריאליזם ולקולוניאליזם, וחקרו את ההתמודדות היהודית המודרנית עם סוגיות גזע, כוח, אזרחות ושייכות למסגרות אימפריאליות. מאמצים אלה חשפו את הדרכים שבהן יהודים נטלו חלק פעיל באדמיניסטרציה ובמדיניות האימפריאלית (בייחוד כשמדובר ביהודי המזרח התיכון), פעמים לצד משטרים אימפריאליים כוחניים או תנועות לאומיות מתעוררות ופעמים נגדם.³ עם זאת, חלק הארי של

2 Sarah Abrevaya Stein, 'Modern Jewries and the Imperial Imagination', *AJS Perspectives* (Fall 2005); Idem, 'Protected Persons? The Baghdadi Jewish Diaspora, the British State, and the Persistence of Empire', *American Historical Review*, Vol. 16, No. 1 (2011), p. 83 (להלן: שטיין, מוגנים? התפוצה היהודית בבגדאד).

3 ההתמקדות ביהודים באימפריות הצרפתית והעות'מאנית, והמיעוט היחסי של מחקר על האימפריה הבריטית הוא מעט אירוני לנוכח החשיבות שקיבלה האימפריה הבריטית בקרב היהודים אחרי 1917. ראו למשל, Sarah Abrevaya Stein, *Extraterritorial Dreams: European Citizenship, Sephardi Jews, and the Ottoman Twentieth Century*, Chicago 2016 (להלן: שטיין, חלומות מחוץ לטריטוריה); Julia Phillips Cohen, *Becoming Ottomans: Sephardi Jews and Imperial Citizenship in the Modern Era*, Oxford 2014 (להלן: כהן, להיות עות'מאנים); Sarah Abrevaya Stein, *Saharan Jews and the Fate of French Algeria*, Chicago 2014 (להלן: שטיין, יהודי סהרה); Joshua Schreier, *Arabs of the Jewish Faith: The Civilizing Mission in Colonial Algeria*, New Brunswick 2010 (להלן: שרייר, ערבים בני הדת היהודית). על האימפריה הבריטית ראו, Adam D. Mendelsohn, *Rag Race: How Jews Sewed Their Way to Success in America and the British Empire*, New

המחקר התמקד בחיי היהודים תחת שלטון קולוניאלי מחוץ להקשר של ישראל, פלשתינה או הציונות (ולא אחת בכוונה תחילה).⁴

יתר על כן, עד לאחרונה ההיסטוריוגרפיות של היישוב ושל הציונות בתקופה שבין שתי המלחמות נכתבו כמעין תמונת ראי לניתוק מלאכותי זה שבין המחקר על יהודים ואימפריות לחקר האידיאולוגיה והמדיניות הציונית בתקופת המנדט. כפי שהראו חוקרים דוגמת דימיטרי שומסקי ואריה דובנוב, ההיצמדות לפרדיגמה של מדינת הלאום העלימה זמן רב צדדים חשובים שאפיינו את תקופת המנדט, ובכלל זה את הנכונות הפוליטית הציונית להכיל פתרונות מדיניים מגוונים, ובמיוחד פתרונות לא מדינתיים.⁵ הגישה המקובלת במחקר, שהניח כי בתקופת בין המלחמות כוונו כל המאמצים הציוניים להקמתה של מדינה עצמאית, כפי שקרה לימים ב-1948, העלימה מן העין את האופנים שבהם הטביע האימפריאליזם הבריטי את חותמו על החיים היהודיים בארץ ישראל המנדטורית. ממצא זה עשוי להישמע מפתיע במקצת, ולו בגלל הנטייה ארוכת השנים של ההיסטוריוגרפיה הציונית לבחון את התנועה הציונית דרך הפריזמה של שחרור לאומי. לאור זאת מוזר היה לגלות שרק לעיתים נדירות טרחו החוקרים להשוות בין הלאומיות היהודית למאבקים האנטי־קולוניאליים בקצוות אחרים של העולם האימפריאלי. על אותו משקל אפשר לזהות את כישלון ההיסטוריוגרפיה הפוסט־ציונית המגדירה את הציונות כקולוניאליזם, ואת עקב אכילס של עבודות מחקר מן השנים האחרונות המתארות את הציונים כסוכנים של הקולוניאליזם הבריטי. אלה ואלה לא הראו כיצד בתקופה שבין המלחמות תיארו הציונים עתיד מדיני יהודי הן כתלוי תלות הדדית באימפריאליזם הבריטי הן כמתנגד לו, וכחלק מנרטיבים מודרניים רחבים יותר על אימפריות וקולוניאליזם ועל שחרור לאומי והגדרה עצמית.⁶

York 2014; Ruth Fredman Cernea, *Almost Englishmen: Baghdadi Jews in British Burma*, Lanham 2006; על הפער הכללי בין ההיסטוריוגרפיה היהודית לזו הבריטית אימפריאלית ראו, David Feldman, 'Jews and the British Empire c. 1900', *History Workshop Journal*, Vol. 63, No. 1 (2007), pp. 70-89

4 כהן, להיות עות'מאנים; שטיין, חלומות מחוץ לטריטוריה; הנ"ל, יהודי סהרה; הנ"ל, מוגנים? התפוצה היהודית בבגדאד, עמ' 84; שרייר, ערבים בני הדת היהודית. יוצאי דופן ראויים לציון מן התקופה האחרונה למגמה זו כוללים את, Ethan B. Katz, Lisa Moses Leff and Maud S. Mandel (eds.), *Colonialism and the Jews*, Bloomington, IN 2017; Eitan Bar-Yosef and Nadia Valman (eds.), *'The Jew' in Late-Victorian and Edwardian Culture: Between the East End and East Africa*, London 2008

5 Dmitry Shumsky, *Beyond the Nation-State*, New Haven, CT 2018 (להלן: שומסקי, מעבר למדינת הלאום); אריה דובנוב, 'מדינה שבדרך או האימפריה מכה שנית: אימפריאליזם פדרטיבי ולאומיות יהודית בעקבות מלחמת העולם הראשונה', ישראל, חוב 24 (2016) (להלן: דובנוב, המדינה שבדרך), עמ' 5-36; Arie Dubnov and Hanan Harif, 'Zionism: Roads not Taken on the Journey to the Jewish State', *Ma'arav*, 29.4.2012, maarav.org.il/english/2012/04/29/zionisms-roads-not-taken-on-the-journey-to-the-jewish-state-arie-dubnov-hanan-harif/ (נדלה ב־30.7.2019) (להלן: דובנוב וחרוף, ציונות: דרכים שלא נלקחו במסע).

6 ראו למשל, Jacob Norris, *Land of Progress: Palestine in the Age of Colonial Development*,

לאחרונה השתנתה מגמה זו ומספר גדל והולך של חוקרים מתייחסים בניתוחיהם לצדדים מגוונים יותר ומפורטים בהשפעת האימפריה על ההיסטוריה של ארץ ישראל המנדטורית, היישוב והציונות. ניתוחים חדשים אלה נקטו דרכים אחדות. תחילה בחנו היסטוריונים כיצד השפיע האימפריאליזם הבריטי על החיים היהודיים בארץ ישראל המנדטורית, כחלק מן הגל המחקרי החדש העוסק בחיי היום-יום, במנטליות ובתחומי החיים האישיים שלהם קורא אסף לחובסקי בשם 'היסטוריוגרפיה פוסט-פוסט-ציונית'.⁷ כך למשל הם הציגו כיצד השלטון הבריטי בארץ ישראל (שהמנהל שלו מתואר במחקרים כמשטר קולוניאלי לכל דבר),⁸ השפיע על אופי המפגשים האינטימיים בחצרות ובבתי הקפה, וכיצד עוצבו שירותי הרווחה והבריאות, בתי המשפט והחוקים ועמידת האזרחים בעורף בעת מלחמה. מחקרים אלה משמשים מקבילה לתחום הוותיק יותר בהיסטוריוגרפיה האימפריאלית הבריטית (במיוחד על הודו הבריטית) שדנה בצדדים האישיים, החברתיים ובחיי היום-יום כנקודות מפתח באימוץ דרכיה של המעצמה הקולוניאלית כמו גם בעמידה נגדה.⁹ בכתובה זו נבחנים מרחבים ביתיים, מועדונים, בתי תה ומסיבות גן בפרויקטים הקולוניאליים והלאומיים אשר מתגלים כלא נופלים בחשיבותם מאתרים המסמנים את הפוליטיקה הגבוהה, כגון בית הנציב העליון והקונגרס הלאומי ההודי, ונבחנת האפשרות שהמדיניות האימפריאלית כשלה לעיתים בשל מחלוקות מגדריות. עם זאת לדגש ששמים החוקרים ה'פוסט-פוסט-ציונים' על המרחב המקומי והאישי, במגמה ברורה להימנע מנרטיבים פוליטיים רחבים

1905-1948, Oxford 2013

- Assaf Likhovski, 'Post-Post-Zionist Historiography', *Israel Studies*, Vol. 15, No. 2 (2010), pp. 1-23; Eran Kaplan, 'Post-Post-Zionism: A Paradigm Shift in Israel Studies?', *Israel Studies Review*, Vol. 28, No. 1 (2013), pp. 142-155
- 8 בנושא השפעת החוק הקולוניאלי הבריטי על עיצוב הזהות היהודית תחת שלטון המנדט ראו, Assaf Likhovski, *Law and Identity in Mandate Palestine*, Chapel Hill, NC 2006; על מערכת הקשרים האינטלקטואלית והמוסדית בין עובדים סוציאליים בריטים ליהודים בפיתוח שיטות העבודה הסוציאלית של היישוב ראו, תמי רוז, 'ילדי ההפקר: החצר האחורית של תל אביב המנדטורית', תל אביב 2009. על הדרכים שבהן הטביע השלטון הבריטי את חותמו על חוויית המלחמה של היהודים ראו, הרס פישר, 'תכנית "תועלת": צרכנות מלחמתית המונית בחסות ממשלת המנדט, 1942-1946', *ציון*, 79 (2014), עמ' 201-230. על האופן שבו השפיע המעבר לשלטון אימפריאלי על היהודים והערכים על השימוש במרחב העירוני ועל קשירת בריתות פוליטיות וחברתיות ראו, Abigail Jacobson, *From Empire to Zionism, and Law in Early Mandate Palestine*, Cambridge 2000
- 9 Benjamin B. Cohen, *In the Club: Associational Life in South Asia*, Oxford 2015; למשל, Antoinette Burton, *Dwelling in the Archive: Women Writing Home, and History in Late Colonial India*, Oxford 2003; Mrinalini Sinha, 'Britishness, Clubbability, and the Colonial Public Sphere: The Genealogy of an Imperial Institution in Colonial India', *Journal of British Studies*, Vol. 40, No. 4 (2001), pp. 518-519; Partha Chatterjee, *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*, Princeton, NJ 1994

יותר המתמקדים בסכסוך, יש גם מחיר. נטייה זו גרמה לכך שחלק גדול ממחקר זה נמנע מלהעמיד את ארץ ישראל המנדטורית בדרושיח עם מחוזות אימפריאליים אחרים או מלשאול כיצד חוויות יומיומיות השפיעו בצורה רחבה יותר על המציאות הפוליטית (והאימפריאלית) במקומות שונים.

מגמה מחקרית נוספת, החופפת למגמה הקודמת מבחינה מתודולוגית, בוחנת את המפגש הציוני עם האוריינטליזם ועם צורות שיח אחרות על האימפריאליזם האירופי ועל מורשת הקולוניאליזם בתרבות הישראלית לאחר 1948.¹⁰ לצד מחקרים אלה קיים שפע של מחקרים נוספים מן השנים האחרונות המבקשים לבחון את הממדים האימפריאליים הבריטיים בארץ ישראל המנדטורית ומחקר השוואתי על מדיניות של חלוקה. מחקרים אלה בחנו את פלשתינה-א"י בהקשרים רחבים יותר, אימפריאליים ורב-לאומיים, אך על פי רוב נטו לא לעשות זאת (למעט כמה יוצאים מן הכלל) בהקשר של ההיסטוריה היהודית.¹¹ גישתי לבחינת ההיסטוריה של היישוב והפטרונות הפוליטיים שהוצעו בתקופת המנדט מתבססת על מגמות אלה במחקר, ממזגת ביניהן אך גם מאתגרת אותן. תהיה זו טענה פשטנית ואף מוגזמת לטעון שחיי היהודים בפלשתינה המנדטורית נרקמו בידי האימפריאליזם הבריטי ותו לא. הנהגת היישוב, שבאה רובה ככולה מרקע אישי ופוליטי שאינו בריטי, ניסתה לנבא כיצד האופק האימפריאלי והכוחות האנטי-קולוניאליים עשויים להשפיע על עתידו של הבית הלאומי היהודי. הצורך לשער ולתכנן מדיניות שתתאים לתרחישים אפשריים שונים יצרה פוליטיקה פעילה ולא כפיפות סבילה. במילים אחרות, אף שהשלטון המנדטורי הבריטי עיצב את חיי היום-יום שלהם – המסיבות שבהן השתתפו, הקשרים האישיים שקיימו, הספרים שקראו והמועדונים שבהם ביקרו – מנהיגים ציונים אלה היו קשובים מאוד למגמות האימפריאליות הרחבות יותר ולמעמדה המשתנה תכופות של פלשתינה בסדר העולמי. גישתי לניתוח היסטוריה זו מבוססת על העמדת שתי המגמות הללו זו לצד

10 Eitan Bar-Yosef, 'Bonding with the British: Colonial Nostalgia and the Idealization of Mandatory Palestine in Israeli Literature and Culture after 1967', *Jewish Social Studies*, Vol. 22, No. 3 (2017), pp. 1-37; Idem, "'The Horror' in Hebrew: *Heart of Darkness* in Israeli Culture", *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, Vol. 18, No. 3 (2016), pp. 319-334
 דפנה הירש, באנו הנה להביא את המערב: הנחלת היגיינה ובניית תרבות בחברה היהודית בתקופת המנדט, שרה בוקר 2014, *Orientalism and the Jews*, Waltham, MA 2005; Yaron Peleg, *Orientalism and Hebrew Imagination*, Ithaca, NY 2005

11 Arie Dubnov and Laura Robson (eds.), *Partitions: A Transnational History of Twentieth-Century Territorial Separatism*, Stanford, CA 2019 (להלן: דובנוב ורובסון [וערוכמים], חלוקות); Susan Pedersen, *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire*, Oxford 2015; Rory Miller (ed.), *Palestine, Britain and Empire: The Mandate Years*, London 2010; Penny Sinanoglou, 'British Plans for the Partition of Palestine, 1929-1938', *The Historical Journal*, Vol. 52, No.1 (2009), pp. 131-152; Lucy Chester, 'Factors Impeding the Effectiveness of Partition in South Asia and the Palestine Mandate', in: Stathis N. Kalyvas, Ian Shapiro and Tarek Masoud (eds.), *Order, Conflict, and Violence*, Cambridge 2008, pp. 75-96

זו. מצד אחד הפרקטיקה היומיומית, הקשרים החמים והמקומות שבהם הסתופפו יחדיו, ומצד שני השאלה האינטלקטואלית ההיסטורית: כיצד תפסו מנהיגים ציונים את היחסים המשתנים בין ציונות, אימפריאליזם בריטי ולאומיות אנטי-קולוניאלית, וכיצד ניווטו את דרכם? גישה דואלית זו – הרעיונות המדיניים הסותרים לכאורה וההתנהלות המעשית שהיא חושפת – עוזרת לגלות את מרכזיותה של האימפריה והשלכותיה על החשיבה המדינית היהודית בתנאים של אי־ודאות גדולה. אמחיש זאת באמצעות בדיקת עומק של סיפוריהם של שלושה המנהיגים הציוניים בתקופה שבין שתי המלחמות שאותם הזכרתי בתחילתו של מאמר זה: גרשון אגרונסקי, חיים (ויקטור) ארלוזורוב ומשה שרתוק.

אי הודאות של האימפריה: שלושה מקרי בוחן

גרשון אגרונסקי, חיים ארלוזורוב ומשה שרתוק פעלו למען אותה מטרה: הבטחת עתיד מדיני לעם היהודי על רקע התהפוכות המהירות באימפריה הבריטית. בקווי הפעולה שנקטו, באסטרטגיות שבחרו ובשותפים שחיפשו הם מייצגים שלוש גישות שונות ונפרדות שאימצו הציונים בתקופה שבין שתי המלחמות כדי לנווט את דרכם על הקרקע המדינית הרעועה הזאת. הם מספקים לנו שלוש דוגמאות על האופן שבו השיקולים להבטחת עתידם של היהודים באימפריה הניבו דרכים מדיניות שלא התאפיינו באמונות או באידיאולוגיות נחרצות, אלא נבעו מאי־ודאות עמוקה.

נסיעתו של אגרונסקי לבומביי ב־1930 מציינת את ראשיתו של עשור שבו הלך וגבר העניין הציוני בנעשה בהודו, המאחז היוקרתי ביותר של האימפריה הבריטית. בשנים אלה גברה ההבנה בקרב הציונים כי הודו תופסת מקום מרכזי בהתנהלותה של האימפריה הבריטית וכי שינויים פוליטיים בתת היבשת הזאת עשויים לעצב לא רק את המדיניות המנדטורית הבריטית אלא גם לקבוע את אופיים של היחסים בין יהודים לערבים בארץ ישראל. מה שהאיץ את ההתמקדות של הציונים בהודו היה עלייתה של תנועת הח'ליפות הפאן־אסלאמית (Khilafat movement) בהודו לאחר 1919. בעיקר תרמו לכך ההבנה שלתנועה בהודו היו קשרים עם המופתי הגדול של ירושלים, אמין אל־חוסייני, והעובדה שמנהיגיה ייחסו חשיבות רבה לנושא הריבונות המוסלמית על פלשתינה־א". אגרונסקי וחבריו בחנו את הסוגיה מקרוב וניתחו את המגמות הגיאופוליטיות הרחבות יותר. הם הקדישו מקום מרכזי במחשבתם להודו (שבה חיו בין שישים ל־110 מיליון מוסלמים תחת הדגל הבריטי), העלו בדעתם אפשרות של חפיפה, של קשר הדדי ושל תלות הדדית בין שני העולמות – העולם האימפריאלי הבריטי וזה המוסלמי.¹² אלא שלא רק המוסלמים היהודים התעניינו במתרחש בפלשתינה. גם מנהיגים הינדים מן הקונגרס הלאומי ההודי קראו לתומכיהם להתייבב לצד הערבים בפלשתינה כחברים לנשק במלחמה נגד האימפריאליזם המערבי.¹³

12 על ההיסטוריה של רעיון העולם מוסלמי וביקורת עליו ראו, Cemil Aydin, *The Idea of the Muslim World: A Global Intellectual History*, Cambridge 2017

13 Michele L. Louro, *Comrades against Imperialism: Nehru, India, and Interwar Internationalism*,

ברו"ח הסודי ששלח אגרונסקי על מסעו הוא קרא להנהגה הציונית להקדיש מאמצים ותשומת לב להודו, והפציר בתנועה ש'תפנה את פניה [...] מזרח'.¹⁴ הוא הניח כי בקרב שלוש הקבוצות העיקריות המסוכסכות בהודו – מוסלמים, הינדים ובריטים – רבים עשויים לראות בשני האחרונים בעלי ברית מתבקשים של הציונים. מצד אחד, ברית בין הציונים ללאומנים הינדים עשויה לעצור את התנועה בהודו מאימוץ עמדה אנטי-ציונית. מצד שני, ברית עם הבריטים עשויה למנוע מהם מלהתנער מהתחייבויותיהם בהצהרת בלפור, מהלך שהם עלולים לנקוט כדי לפייס את המוסלמים ההודים ולזכות בתמיכתם נגד הלאומנות ההינדית הגואה. אגרונסקי הציע דרך שלישית: הוא סבר שבמקום לרקום קשרים עם הבריטים או עם הלאומנים הינדים תיטיב התנועה הציונית לעשות אם תקשור בריתות דווקא עם המוסלמים ההודים המתונים.

למעשה מחשבה זו החלה להתרקם במוחו של אגרונסקי עוד טרם בואו להודו. 'החלתי בבדיקתי הבלתי רשמית עוד בהיותי על סיפון ה"אקווילאיה"', כתב אגרונסקי ברו"ח שלו בהתייחסו לאונייה שבה הפליג לבומביי מעדן (שם בדק את מצבם של הפליטים היהודים).¹⁵ כעיתונאי מנוסה ששלט היטב ברזי השפה האנגלית עוד מצעירותו בפילדלפיה, לא החמיץ אגרונסקי הזדמנות לשוחח עם שכניו למסע הארוך במרחב המצומצם אך הנינוח של האונייה. אחד מאותם נוסעים היה ה'נַוֶּאב' (שליט מן הנסיכויות האוטונומיות בהודו) של בהדור יאר יונג (Bahadur Yar Jung), מנהיג ונואם מוסלמי הודי בולט מהיידראבאד. אגרונסקי יזם שיחה עימו בנושא יחסם של המוסלמים ההודים לשאלת פלשתינה. הוא שמע כי הנואב ביקר אצל אמין אל-חוסייני בפלשתינה, תרם לקרן הסעד הערבית ומעל לכול גילה דאגה ל'פן הדתי של סוגיית פלשתינה', כנראה לסוגיות השליטה הדתית על הכותל המערבי והר הבית. 'יחס זה של המוסלמי מהודו לערביי ארץ ישראל אסור שייעלם משיקולינו', כתב אגרונסקי בהתייחסו ליחסי יהודים ומוסלמים בארץ ישראל. על הציונות, טען, 'להתאים את עצמה לכלל הגורמים, בין קרובים ובין רחוקים, המשפיעים על מפעלנו בארץ ישראל'.¹⁶ אגרונסקי הבין שהיבט אסטרטגי חדש זה מחייב את היהודים לרקום בריתות טרנס-אימפריאליות, כפי שעשה בהדור יאר יונג.

עם הגיעו להודו ביקש אגרונסקי את סיועו של מאיר ניסים, נכבד יהודי בגדאדי לא-ציוני. ניסים היה בעבר המנהל הכללי של בית המסחר הנודע דוד ששון ושות', וב-1929 שירת כנשיא המועצה העירונית (תפקיד מקביל לראש העיר) של בומביי למשך כחונה אחת. אגרונסקי ציין כי ניסים 'הרחיק עצמו מציונים מן השורה'. חוקר הסנסקריט עמנואל אולֶ'סבֶּנְגֶר, שהיה מאוחר יותר שליח ציוני בהודו, ציין כי ניסים (שסייע גם לו) חש אהדה

Cambridge 2018

- 14 אגרונסקי, **הערות על ביקור בבומבי**.
 15 Gershon Agronsky, 'Notes on Visit to Aden on Behalf of the Immigration Department of the Jewish Agency for Palestine', 29.3.1930-12.4.1930, *CZA*, A209/97
 16 אגרונסקי, **הערות על ביקור בבומבי**.

לתנועה הציונית, אך חשש מתמיכה גלויה בה כדי לא לסכן את מעמדן של האליטות היהודיות הבגדאדיות בהודו – מעמד שזכו לו בעמל רב.¹⁷ ניסים סייע לאגרונוסקי ביצירת קשר עם פרקליט צעיר בשם מ"ק צ'גלה (M.C. Chagla), לימים שופט עליון של בומביי. צ'גלה הוא ששכנע את אגרונוסקי להכיר בחשיבותם של המוסלמים המתונים. לדברי אגרונוסקי צ'גלה היה 'מנהיג נוער רב השפעה' ונאמנו של מוחמד עלי ג'ינה, מייסדה לעתיד של פקיסטאן. ב־1930 האמין ג'ינה עדיין באפשרות של חיי שיתוף בין מוסלמים להינדים בתת־היבשת. ב־1920 התפטר ג'ינה מן הקונגרס הלאומי ההודי בעיקר בגלל התנגדותו לברית שכרת גנדהי עם תנועת הח'ליפות, שלדעתו הקנתה מעמד פוליטי לקנאי דת. גם צ'גלה התנגד לתנועת הח'ליפות ולמגמות הפאן־אסלאמיות ככלל. אגרונוסקי ראה בצ'גלה ובפעילים מוסלמים מתונים דוגמתו בעלי ברית טבעיים. לדידו הן היהודים בפלשתינה הן המוסלמים בהודו היו מיעוטים בארצותיהם; הן הציונים הן הפעילים דוגמת צ'גלה ביקשו להקים תנועות פוליטיות חילוניות המבוססות על זהויות לאומיות ודתיות.¹⁸ זאת ועוד, אגרונוסקי טען כי 'הינדי מעירו [של צ'גלה] וממעמדו קרוב ללבו יותר מאשר מוסלמי ממחוז אחר וממעמד אחר [...] הוא מאמין בהתפתחות על בסיס טריטוריאלי אשר תאחד בין הינדים למוסלמים'.¹⁹ בשובו לארץ ישראל חיפש אגרונוסקי בעלי ברית מקומיים השותפים לדעותיו, ובהם מוחמד רושאן אח'טר, העורך המוסלמי ההודי של המהדורה האנגלית של העיתון פלסטין. אח'טר ואגרונוסקי פעלו יחד לקידום רעיונות פדרטיביים לפי דגם המבנה הפוליטי בהודו, שיאפשרו לשמור על האוטונומיה היהודית.²⁰ בתקופה זו פרסם אגרונוסקי מאמרים שבהם הסביר את תוכנית הפדרציה בציון ההתנגדות למדיניות הבריטית שלה היו שותפים יהודים וערכים כאחד.²¹

בדומה לאגרונוסקי גם חיים ארלוזורוב, המנהיג הציוני יליד גרמניה ואיש תנועת העבודה, בחן את הנעשה בארץ ישראל כחלק מן ההתפתחויות הרחבות יותר באימפריה הבריטית.²²

-
- 17 Immanuel Olsvanger Diary, 19.8.1936, tr. from the German by Edelgaard David, in: שם. 17 Yohanan ben David, *Indo Judaic Studies: Some Papers*, New Delhi 2002, p. 17 בארכיון הציוני המרכזי, CZA, S25/3583
- 18 Arie Dubnov, 'Notes on the Zionist Passage to India, or: The Analogical Imagination and its Boundaries', *Journal of Israeli History*, Vol. 35, No. 2 (2016), pp. 177-214 (להלן: דובנוב, הערות על המעבר הציוני להודו); Faisal Devji, *Muslim Zion: Pakistan as a Political Idea*, Cambridge 2013
- 19 אגרונוסקי, *הערות על ביקור בכומבי*.
- 20 על קשרי הגומלין בין אח'טר לברית שלום ראו, Adi Gordon, 'Rejecting Partition: The Imported Lessons of Palestine's Binationalist Zionists', בתוך: דובנוב ורובסון (עורכים), *חלוקות, עמ' 193*; דובנוב, *הערות על המעבר הציוני להודו*, עמ' 196.
- 21 ראו למשל, Gershon Agronsky, 'Jew Urged to Join Arab in Federation', *Christian Science Monitor*, 29.1.1931, from Agronsky's press clippings, CZA, A209/162
- 22 למקורות נוספים על ארלוזורוב ראו, שי חורב, *אידיאולוג ומדינאי: השקפת עולמו ומקומו האידיאולוגי של חיים ארלוזורוב במסגרת המנהיגות האידיאולוגית של תנועת העבודה*, חיפה 2015; Shlomo

ארלוזורוב העריך שהאינטרסים האימפריאליים של הבריטים ביחוד בכל הנוגע להודו ולאוכלוסייתה המוסלמית הגדולה עשויים להשפיע על עיצוב מדיניותה המנדטורית של בריטניה בארץ ישראל. אולם בעוד אגרונוסקי התמקד בהתקרבות למוסלמים הודים, העדיף ארלוזורוב לפנות אל הבריטים ישירות. רוב שנות העשרים הוא פעל ללא לאות לקידום יחסים טובים בין יהודים לבריטים, ועשה מאמצים רבים כדי לספק לקוראי העברית מידע וידע על האימפריה הבריטית, בראותו בבריטניה ובתפקיד הבולט שמילאה בתולדות הסוציאליזם והקולוניזציה מודל ראוי לחיקוי על ידי היישוב. מתוקף תפקידו כעורך כתב העת *אחדות העבודה*, הזמין ארלוזורוב מאמרים ממנהיגים ממפלגת הלייבור הבריטית, ובהם נורמן אנג'ל, חבר הפרלמנט הבריטי וסופר שדיווח בזמנו על פרשת דרייפוס והיה חברו של חיים וייצמן; סוזן לורנס, חברת הפרלמנט הבריטי מן הראשונות במפלגת הלייבור ומאוחר יותר מתומכות הציונות;²³ והרולד לאסקי, איש האגודה הפביאנית ופרופסור בלונדון סקול אוף אקונומיקס (ואחיו של המנהיג היהודי האנגלי נוויל לאסקי) שנעשה מעורב יותר בפעילות ציונית בעקבות פרסום הספר הלבן של פֶּאספילד ב־1930.²⁴ במכתב ששיגר אליהם ציין ארלוזורוב כי 'כל המתרחש בחבר העמים הבריטי ובייחוד בשורות מפלגת הלייבור הבריטית [...] הינו בעל חשיבות מיוחדת' לציונים שבפלשתנה.²⁵ ב־1930 תרגם ארלוזורוב לעברית את ספרו של בזיל ויליאמס מ־1928, *האימפריה הבריטית*, חיבור קצר וקריא שתיאר את סיפור ההתפשטות המוצלחת של האימפריה עם דגש מיוחד על הפיתוח הכלכלי.²⁶ באותה שנה פרסם ארלוזורוב סקירה על *הדומיניונים והמשרדים הקולוניאליים* (1926), ספר שכתב סגן מזכיר המדינה ג'ורג' פידס.²⁷ ארלוזורוב גם ערך מחקר לצורך פרויקט שעניין

Avineri, *Arlosoroff*, New York 1989 (להלן: אבינרי, ארלוזורוב); יוסף גורני ואחרים, *חיים ארלוזורוב: יובל שנים אחרי*, תל אביב 1985; Victor D. Sanua (ed.), *Chaim Arlosoroff*, in: Simha Kling, 'Chaim Arlosoroff', pp. 243-263; *Fields of Offering: Studies in Honor of Raphael Patai*, Cranbury 1983, pp. 243-263; מרים גטר, *חיים ארלוזורוב: ביוגרפיה פוליטית*, תל אביב 1977; יוסף שפירא, *חיים ארלוזורוב*, תל אביב 1975; אליהו בילצקי, *חיים ארלוזורוב*, תל אביב 1966; מרגוט קלאונר, *סופת סיוון: פרשה אחרונה בחיי חיים ארלוזורוב*, תל אביב 1956.

23 סוזן לורנס (1871-1947) שביקרה בארץ ישראל ב־1935 התרשמה מאוד מן החברות הסוציאליסטיות שקמו בקיבוצים ונעשתה אחת התומכות בציונות. בוועידת מפלגת הלייבור באדינבורו, שנה לאחר מכן, נפגשה לורנס עם ברל כצנלסון, וזה ציין כי התנהלותה ה'הומניסטית' נוסח הלייבור יצאה מן האופנה במפלגה פוליטית התומכת יותר ויותר ב'רדיקליזם קיצוני'. מצוטט מתוך, אניטה שפירא, ברל: *ביוגרפיה*, תל אביב, 1980, עמ' 535.

24 לפרטים נוספים על הרולד לאסקי והציונות ראו, Yosef Gorny, 'The Jewishness and Zionism of Harold Laski', *Midstream*, Vol. 23, No. 9 (1977), pp. 72-77

25 Chaim Arlosoroff to Harold Laski, 20.4.1930, *CZA*, A44/5/1; Chaim Arlosoroff to Norman Angell, 22.4.1930, *ibid*; Chaim Arlosoroff to Susan Lawrence, 23.4.1930, *ibid*

26 בזיל ויליאמס, *האימפריה הבריטית*, תרגום חיים ארלוזורוב, תל אביב 1930.

27 חיים ארלוזורוב, 'המשרד למושבות', *כתבי חיים ארלוזורוב* (להלן: *כתבי ארלוזורוב*), כרך 1, עמ' 143-153. סר ג'ורג' ונדלר פידס (1858-1936) שירת בממשלתו של דיוויד לויד ג'ורג' כתת מזכיר מדינה קבוע למושבות בשנים 1916-1921.

אותו אישית: ביוגרפיה שתכנן לכתוב על יוליוס פוגל (Julius Vogel), הסופר והפוליטיקאי היהודי יליד לונדון שכהן כראש ממשלת ניו זילנד בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה, שנים שבהן התמודדה מדינה זו עם אתגרים דומים לאלה שניצבו לפני היישוב בשנים שבין שתי מלחמות העולם. פוגל יזם תוכנית נרחבת לכיצוע עבודות ציבוריות וקידם הגירה והתיישבות רחבות היקף תוך כדי הכנסת חידושים מהפכניים בתשתיות של ניו זילנד. בכל אלה הוא ראה משימות חיוניות ליישוב.

ארלוזורוב האמין ששיתוף פעולה ארוך טווח וקידום הבנה בין היישוב לבריטניה חיוניים למימוש השאיפות הציוניות. לבד ממאמציו לחזק את קשרי התרבות והקשרים האינטלקטואליים בין בריטניה לתנועה הציונית, הוא פעל גם לקידום קשרים טובים בין יהודים לבריטים בארץ ישראל. 'לי נדמה – ולמען האמת גם אגיד את הדבר – ששותפות זו היא יותר מאשר זמנית', כתב ב־1928.²⁸ שיתוף פעולה יהודי בריטי אינו יעד ביניים בארץ ישראל, כך חשב, אלא יעד מדיני 'המגדיר את צורות קיומנו הלאומי גם לעתיד, ליום שנהיה רוב בארץ'.²⁹ הוא אף הרחיק לכת וטען ש'הדרך הבטוחה ביותר' היא שארץ ישראל תוכל להפוך לדומיניון בריטי, דבר שיקנה לציונים את היכולת להשיג סמכויות כמו-מדינתיות, ובכללן ניהול העלייה, קידום הפיתוח החקלאי וגיוס הלוואות בנקאיות.³⁰ בתקופה הקצרה שעמד בראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, מ־1931 ועד להירצחו ב־1933, השתתף ארלוזורוב גם בחוגים חברתיים פרו-בריטיים בירושלים ואף רקם חברות של אמת עם הנציב העליון ארתור ווקופ.

אלא שבשנתיים שבהן כיהן כראש המחלקה המדינית הגיע ארלוזורוב למסקנה שונה באופן דרמטי מחזון שיתוף הפעולה ארוך הטווח בין הציונים לבריטים. ביוני 1932 הוא חיבר מכתב סודי לחיים וייצמן, שהתפרסם לימים, ובו טען כי תקוותה היחידה של הציונות היא למרוך, לסלק את שלטונות המנדט הבריטי ולהקים בכוח ממשלת מיעוט יהודי בארץ ישראל.³¹ כראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, תפקיד שבו שימש כאיש הקשר המרכזי בין היישוב לרשויות הבריטיות, נאלץ ארלוזורוב להתמודד עם נקודת שפל בקידום השאיפות הציוניות לכשנתברר כי למעשה אין בידי היישוב סמכויות ממשיות כדי להתמודד עם אתגרי העלייה ופיתוח קרקעות. בעקבות מאורעות תרפ"ט איבדו הציונים, וארלוזורוב בכלל זה, אמון במחויבותה של בריטניה לבית לאומי יהודי. למרות יחסי העבודה המצוינים שלו עם ווקופ, נתקל ארלוזורוב בעבודתו היומיומית בפקידים של ממשל המנדט שאותם חשב

28 חיים ארלוזורוב, 'הפקידות הבריטית והבית הלאומי', שם, כרך 1, עמ' 72.

29 שם, עמ' 80.

30 Chaim Arlosoroff, 'The Ninth Dominion: Shall Palestine Become an Integral Part of the British Empire?', *The New Palestine*, 5.4.1929, pp. 291-293, 308-309, esp. 309

31 Ibid., 'The Future of Zionist Policy (1932)', in: Eran Kaplan and Derek J. Penslar (eds.), *The*

להלן: *Origins of Israel, 1882-1948: A Documentary History*, Madison 2011, pp. 229-238 (ארלוזורוב, עתיד המדיניות הציונית).

לסרבנים, לצרי מוח ולעיתים אף לדוגמטיים. גם יחסי היהודים עם שכניהם הערבים נראו לו חסרי תקווה. וחשוב מכול, עלייתם של הנאצים לשלטון בגרמניה חייבה לדעתו את היערכותו המיידית של היישוב לקליטת אלפי מהגרים יהודים לנוכח הסכנה של מלחמת עולם שנייה. המציאות החדשה הזאת הראתה ש'הגישה האבולוציונית' לצינונות – אותה גישה מתונה שווייצמן היה אדריכלה ומקדמה הראשי – איננה ישימה עוד. בהיעדר המותרות של שהות מספקת לתהליך ממושך והדרגתי, נאלץ ארלוזורוב – התומך הנלהב בשיתוף פעולה ציוני-בריטי – לפקפק בהיתכנות הבסיסית של עתיד לאומי יהודי במסגרת האימפריה הבריטית. מכתבו של ארלוזורוב לווייצמן, שנחשב למלאכת מחשבת של ניתוח מדיני ועדות לייאוש שאחז בהנהגה הציונית בקיץ 1932, מתאר את המציאות העגומה שהיישוב ניצב לפניו. במכתבו טען ארלוזורוב שקיימים ארבעה קווי פעולה אפשריים (שאינם מושכי לב באותה מידה). ראשית, בני היישוב יכולים להתאפק ולקוות לטוב. הוא דחה דרך פעולה זו על הסף והגדירה 'יהודית' אך 'לא-ציונית', היינו ביטוי לסבילות פסולה ומסוכנת. שנית, יהודי ארץ ישראל יכולים לזנוח את החלום הציוני. אנשי ברית שלום, הוסיף ארלוזורוב בעוקצנות, מוכנים להסתפק בגישה זו. שלישית, קנטוניזציה, היינו יצירתן של מובלעות יהודיות אוטונומיות בחסות בריטית ותחת מעטפת קונפדרציה. עם זאת, שאלת מעמדה של ירושלים והפיזור הגיאוגרפי הנרחב של היישובים היהודיים בארץ ישראל הופכים אותה להערכתו לבעייתית. הדרך הרביעית, הקיצונית והדרסטית ביותר שהציע, הייתה להפעיל 'תקופת מעבר של [...] שלטון מהפכני מאורגן של המיעוט היהודי'.³²

אין מקום לפקפק בעומק הדאגה והרצינות שגרמו לארלוזורוב להציע לווייצמן את קו הפעולה האחרון.³³ חשיבות הכוח שבידי המדינה העסיקה אותו גם קודם לכן, ומאחר שנטה לריאליזם בניהול מדיניות יותר מאשר לאידיאליזם, הוא בוודאי התייחס ברצינות רבה לעליית הנאציזם, לחשש מפני מלחמת עולם, ולכל 'אירוע אכזרי' אחר שעלול לקרות לתנועה הציונית בעולם שבו אי הוודאות רכה כל כך.³⁴ זאת ועוד, אם בעבר קסמה לארלוזורוב המחשבה על הגדרה עצמית יהודית במסגרת חבר העמים הבריטי, ב-1932 השתנתה דעתו. שנה קודם לכן, כאשר העריך את המצב הגלובלי ההולך ומחמיר, הוא החל להשלים עם העובדה כי שותפות ציונית-בריטית אינה מעשית ולא תוכל להתממש.

תסכולו הגדול הראשון של ארלוזורוב בתפקידו כראש המחלקה המדינית נבע מהכרתו, שהלכה וגברה, כי שיקוליה האימפריאליים של בריטניה בהודו משליכים לדעה על מדיניותה

32 שם, עמ' 235-237.

33 שלמה אבינרי כתב: 'העובדה שארלוזורוב מעולם לא הציע דבר מסוג זה בשום הזדמנות אחרת, ושאיף לא ניסה קו טיעון זה עם שום חבר או מנהיג ממפלגתו, מצביעה בפירוש על כך שאין לפרש את "האופציה הרביעית" כאחת הבחירות לפעולה'. ראו, אבינרי, ארלוזורוב, עמ' 96. למעשה שלח ארלוזורוב העתק מן המכתב הסודי לרוד בן-גוריון עם ההערה: 'בן גוריון, לעיניך בלבד ... ח"א'. מצוטט

אצל, Anita Shapira, *Ben-Gurion: Father of Modern Israel*, New Haven, CT 2014, p. 91.

34 ארלוזורוב, עתיד המדיניות הציונית, עמ' 237.

המנדטורית בפלשתינה. תסכול זה גרם לו לחבר את המכתב לווייצמן. הסוגיה הספציפית שעמדה על הפרק הייתה התוכנית לכנס את הקונגרס האסלאמי העולמי בירושלים בדצמבר 1931. מדובר היה בוועידה בין-לאומית שאורגנה במשותף בידי חאג' אמין אל-חוסייני ושווכאת עלי, מנהיג תנועת הח'ליפות המוסלמית בהודו. כוונתם של השניים הייתה לכנס מנהיגים מוסלמים מכל רחבי העולם במטרה מופגנת לדון בהקמתה של אוניברסיטה אסלאמית בירושלים שתשמש כמשקל נגד לאוניברסיטה העברית שבהר הצופים. פעילים ציונים רבים היו מודאגים מכך שהמופתי, שכבר ביטא את התנגדותו העיקשת לציונות, ישתמש במפגן כוח זה כדי לעודד תנועת התנגדות בין-לאומית נגד המשך התפתחותו של היישוב. ארלוזורוב חשש במיוחד מדיונים בשאלה הרגישה של הכותל המערבי והר הבית, והפציר בפקידי הממשל הבריטי להתערב ואפילו לבטל את הקונגרס. בקשותיו נדחו פעם אחר פעם. ארלוזורוב פירש את אי-רצונם של שלטונות המנדט להתערב בפרשה כחשש שמשקף שיקול פוליטי רחב יותר הקשור בעתיד המדיניות הפאן-אסלאמית של האימפריה הבריטית. במסיבת תה קטנה שארגן גרשון אגרונסקי בספטמבר 1931 בכיתו שברחביה (כשנה וחצי אחרי מסעו להודו), שיתף אותו ארלוזורוב בהשקפתו בעניין זה. 'לפנינו כאן, כנראה, חלק מתכנית מדינית-בריטית במזרח התיכון, המתכוונת להעביר את מרכז הכובד של האסלאם לארץ שבה קיים שלטון בריטי חזק', הסביר ארלוזורוב. השותפות בין אל-חוסייני לשווכאת עלי פתחה פתח לכך שהפאן-אסלאמיסטים ימקדו את מאמציהם בירושלים כדי להפוך אותה למרכז הבין-לאומי של האסלאם. ארלוזורוב סבר שהבריטים יחוושו ביטחון רב יותר בחידוש הח'ליפות בירושלים מאשר בכל מקום אחר שמחוץ לתחומי האימפריה, כולל במקום כמו הודו, שבה היה איום כבד מצד התנועות האנטי-קולוניאליות על ההגמוניה של האימפריה הבריטית.³⁵ בסופו של דבר הוא לא הצליח במאמציו, אף שהתמיד בהם עד ימים ספורים לפני מועד התכנסות הקונגרס. הבריטים התירו לקונגרס להתנהל בלי להתערב, וכפי שחשש ארלוזורוב המיקוד בו היה במידה רבה באיום היהודי על האסלאם בפלשתינה. בעת שארלוזורוב פנה אל הבריטים על אף אכזבתו הגוברת מהם, ואגרונסקי תמך בכרית עם מוסלמים הודים מתונים, פעלו ציונים אחרים, ובהם משה שרתוק, לקשור קשרים עם מנהיגים הינדים שגם הם חוו את תהפוכות האימפריה. כאשר גברה מודעותם של מנהיגים ציונים לכך שלמדיניות האימפריאלית ולמגמות האנטי-קולוניאליות בהודו עשויות להיות השלכות משמעותיות על היישוב, נמצאה קבוצה של יהודים בדרום אפריקה שהיו לה כל הנתונים הדרושים כדי לנסות ולפעול לטובת העניין הציוני בצד ההודי. מגמה זו ניכרה במיוחד לאחר ששרתוק החליף את ארלוזורוב בתפקיד ראש המחלקה המדינית ב-1933. הבחירה בדרום אפריקה לא הייתה מקרית. בשמותו של מוהנדס גנדהי בדרום אפריקה בשנים 1893-1914 הוא קשר קשרים חמים עם יהודים דרום אפריקנים אחדים, וכך התבטא שנים

אחר כך בשיחתו עם אחד הכתבים: 'בדרום אפריקה הייתי מוקף יהודים'.³⁶ הכולט שבחבריו היהודים היה הדוקטור הרמן (חיים) קלנבאך, אדריכל יליד גרמניה שהיה מסור לספורט פיתוח הגוף ואימץ את משנתו המפורסמת של גנדהי, ה'סאטיגָרָהָ' – המאבק להתנגדות לא אלימה.³⁷ השניים היו חברים קרובים ונפרדו רק אחרי שנסעו שניהם לאנגליה ב־1914, ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה.³⁸ גנדהי נעצר מייד ונכלא באי מן כאויב זר. קלנבאך נשאר שם שנתיים ואילו גנדהי נסע להודו עם כבודתו של קלנבאך. אחרי המלחמה חזר קלנבאך לדרום אפריקה ורק עשרים שנה לאחר מכן נפגש שוב עם גנדהי.

גם הנרי פולאק (1882–1959), עיתונאי יליד בריטניה ותיאוסוף, היה חבר קרוב של גנדהי בדרום אפריקה.³⁹ בעקבות פגישתם של השניים ב־1904 במסעדה צמחונית ביוהנסבורג

36 'Mr. Gandhi and the Jews', *Jewish Chronicle*, 2.10.1931, p. 17; על תקופת שהותו של גנדהי בדרום אפריקה ראו, Ashwin Desai and Goolam Vahed, *The South African Gandhi: Stretcher-Bearer of Empire*, Stanford, CA 2016; Ramachandra Guha, *Gandhi Before India*, New York 2013. על חבריו של גנדהי בדרום אפריקה ראו, Margaret Chatterjee, *Gandhi and his Jewish Friends*, London 1992; Gideon Shimoni, *Gandhi, Satyagraha and the Jews: A Formative Factor in India's Policy Towards Israel*, Jerusalem 1977 (להלן: שמעוני, גנדהי, סטיגרה והיהודים). על יחסו של גנדהי לבית לאומי יהודי ראו, P. R. Kumaraswamy, *Squaring the Circle: Mahatma Gandhi and the Jewish National Home*, New Delhi 2018 (להלן: קומאראסוואמי, ריבוע המעגל: מהטמה גנדהי והבית הלאומי היהודי).

37 סאטיגָרָהָ, מונח שמשמעו 'להיצמד לאמת בחזקה', מתייחס למערכה שניהל גנדהי להתנגדות לא אלימה שאותה יזם לראשונה בזמן שהותו בדרום אפריקה, ואחר כך נעשתה אבן פינה בתנועת השחרור ההודית. ראו, M.K. Gandhi, *Satyagraha in South Africa*, [Madras] 1928; reprint, Ahmedabad 1972.

38 לפרטים נוספים על הרמן קלנבאך ראו, Shimon Lev, *Soulmates: The Story of Mahatma Gandhi and Hermann Kallenbach*, Telangana 2012; James D. Hunt and Surendra Bhana, 'Spiritual Rope-Walkers: Gandhi, Kallenbach, and the Tolstoy Farm, 1910-13', *South African Historical Journal*, Vol. 58 (2007), pp. 174-202; David Y. Saks, 'Right-Hand Man of the Mahatma: Hermann Kallenbach, Gandhi and Satyagraha', *Jewish Affairs* (Autumn 1998), pp. 45-48; Isa Sarid and Christian Bartolf, *Hermann Kallenbach: Mahatma Gandhi's Friend in South Africa: A Concise Biography*, Berlin 1997. עניין רב עוררו לאחרונה היחסים בין קלנבאך לגנדהי. בכיוגרפיה של גנדהי, Joseph Lelyveld, *Great Soul: Mahatma Gandhi and his Struggle with India*, New York 2011, נבחנים הקשרים בין השניים ומצוינים התכנים ההומוארוטיים של צמדי המכתבים והאופי האינטימי של הקשר ביניהם. הספר עורר מחלוקת בהודו והוחרם בגוג'רט. העשרות נוספות על קשרים אלה הועלו כאשר קנתה ממשלת הודו את מכתביו של גנדהי לקלנבאך ב־2012. מבחר ממכתבים אלה הוצג ברלין ב־2013. חלק נכבד מהם פורסם במהדורות מוקדמות יותר של כתבי גנדהי, *The Collected Works of Mahatma Gandhi*, 100 vols., New Delhi 1994, vol. 96. (להלן: כתבי גנדהי). המהדורה המתוקנת המאוחרת יותר השמיטה רבים מן המכתבים האינטימיים של גנדהי אל קלנבאך. על גרסה זאת ראו, Tridip Suvrud, "'Re-editing" Gandhi's Collected Works', *Economic and Political Weekly*, 20.11.2004, pp. 4967-4969.

39 לפרטים בכיוגרפיים נוספים על הנרי פולק ראו, Jane Haggis, Clare Midgley, Margaret Allen and Fiona Paisley, *Cosmopolitan Lives on the Cusp of Empire: Interfaith, Cross-Cultural and*

מונה פולאק לשמש כעורך האינדיאן אופניון, עיתונו של גנדהי בדרום אפריקה. מאוחר יותר הוא ייסד את האגודה ההודית מעבר לים, ארגון שהוקדש לקידום זכויות ההודים בתפוצות.⁴⁰ בהזדמנויות רבות פרסם פולק ביקורות חריפות על יחסו של הזרם המרכזי של יהודי דרום אפריקה להודים, ומאמריו קוממו נגדו יהודים רבים.⁴¹ חבריו היהודים של גנדהי, אשר מצאו דמיון רב בין תפוצות היהודים לתפוצות ההודים והרדיפות שסבלו אלה ואלה, היו חלוקים בדעותיהם בשאלה הלאומית היהודית. הרמן קלנבאך החל לתמוך בציונות בשנות השלושים, אחרי שגילה מה עובר על משפחתו בגרמניה, ואילו הנרי פולאק דבק בדעתו והיה לא-ציוני כל חייו.

ב-1936, על רקע המרד הערבי, יצר שרתוק קשר עם קלנבאך ופנה אליו ב'בקשה מרחיקת לכת'. 'אני מבין עד כמה זה עלול להיראות לא צפוי לאדם במעמדך כשלתע מצייבים לפניו הצעה [...] לנסוע לארץ רחוקה בשליחות שלעולם לא חלם עליה', כתב שרתוק. השליחות המבוקשת הייתה נסיעה להודו במטרה לרכוש את ליבם של גנדהי ומנהיגים הודים אחרים לטובת התנועה הציונית. 'הנטייה הכללית של פוליטיקאים הינדים', הסביר שרתוק, 'היא להתייחס אל היהודים כפלשתינה כפולשים הבאים מן המערב'. דעה זו על הציונים כקולוניאליסטים הפולשים למקום לא להם קודמה בידי מנהיגים מוסלמים בהודו. עתה, בעקבות המרד הערבי, היא הלכה והתחזקה בקרב ההודים ההינדים. בניגוד לטקטיקת המוקדמות יותר של ארלוזורוב ואגרונסקי, להערכתו של שרתוק הייתה הפנייה לעזרתם של מנהיגים הינדים 'עניין דחוף ביותר'. הוא סבר שעל ההודים להבין כי היהודים הם עם מזרחי ששב לביתו במזרח, וכי בדומה ללאומנים ההודים מבקשים גם הציונים להיות אדונים לעתידם המדיני. שרתוק הבין היטב את עוצמתה של תנועת העצמאות ההודית ואת יכולתה להשפיע אם כבעלת ברית ואם כיריבה. שורשיה של השקפה זו נטועים בוודאי בשנות לימודיו האוניברסיטאיים של שרתוק בבריטניה. כסטודנט בלונדון סקול אוף אקונומיקס בשנים 1921-1925 הוא פיתח קשרים הדוקים עם הרולד לאסקי, שהיה בן השיח האינטלקטואלי החשוב ביותר של ג'ווהרלל נהרו (לימים ראש ממשלתה הראשון של הודו) בתקופת שהותו שם. בזמן לימודיו בבריטניה הוא נחשף לביקורת של הוגים המקורבים למפלגת הלייבור

Transnational Networks, 1860-1950, London 2017, esp. pp. 37-61; S. Durai Raja Singam, 'The Polaks and Gandhiji', *Indian Review*, Vol. 63, No. 5-6 (1964), pp. 173-177; H.S.L. Polak, 'Memories of Gandhi', *Contemporary Review*, Vol. 173, No. 173 (1948), pp. 134-137; Idem, 'Gandhi: Saint and/or Politician', *Christianity and Crisis*, Vol. 2, No. 24 (1943), pp. 3-6; Idem, 'Mr. Gandhi and Non-Violence', *Asiatic Review*, Vol. 37, No. 130 (1941), pp. 354-357

40 פרטים נוספים על פעילותו של פולאק יחד עם האגודה ההודית מעבר לים ראו, Robert P. Gregory, 'H.S.L. Polak and the Indian Overseas Association', *Vivekananda Kendra Patrika*, Vol. 37, No. 130 (February 1973), pp. 33-38

41 ראו למשל, Idem, 'A South African Problem', *Jewish Chronicle*, 5.9.1913, p.14; Idem, 'Jews and Indians in South Africa', *Jewish Chronicle*, 15.1.1923, p. 18

על האימפריאליזם ולמד לצידם של תלמידים צעירים אחרים מן האימפריה, אשר חזרו לארצותיהם אחרי הלימודים ונעשו פעילים אנטי-קולוניאליסטים.⁴² שרתוק היה בטוח כי לאור קשריו האישיים ההדוקים עם גנדהי, קלנבאך היה האדם היחיד שאפשר לגייסו לטובת התנועה הציונית ויהיה מסוגל לבצע את המשימה.⁴³ קלנבאך קיבל עליו את התפקיד וערך שני ביקורים ארוכים בהודו, ב-1937 וב-1939, במאמץ לזכות בתמיכתו של גנדהי. המשימה לא צלחה: אף שזה הביע מילות עידוד למטרות הרוחניות של הציונות לחידוש הרוח היהודית, דעתו נותרה כי התיישבות יהודית בפלשתינה יכולה להימשך רק אם תזכה ברצונם הטוב של הערבים; כמו כן טען כי היהודים צריכים להתנער מכל חסות בריטית.⁴⁴ גם הנרי פולאק, שמעולם לא היה ציוני, נרתם לסייע לתנועה הציונית כאשר התבקש. ב-1931 שהה גנדהי בלונדון כדי להשתתף בוועידת השולחן העגול השנייה, שדנה ברפורמות חוקתיות בהודו ובכלל זה באפשרות להעניק לה מעמד של דומיניון. פולאק ניצל הזדמנות זו כדי לארגן פגישה בין המנהיג היהודי ובין נחום סוקולוב, ראש ההסתדרות הציונית דאז, וזליג ברודצקי, ראש המחלקה המדינית. פולאק פגש גם שליחים ציונים אחרים להודו ויעץ להם בעניין גישתם של ההינדים והמוסלמים לנושא פלשתינה.

פעולתו החשובה ביותר של פולאק בחזית היהודית הייתה יציאתו נגד הצהרתו המדאיגה ביותר של גנדהי על היהודים והציונות. בעקבות ליל הברדולח כתב גנדהי כי 'הזעקה לבית לאומי [יהודי] מצדיקה באופן משכנע את גירוש היהודים מגרמניה'.⁴⁵ הוא טען שאם מבקשים יהודי גרמניה לשמור על כבודם העצמי עליהם להישאר בגרמניה ולצאת למאבק של התנגדות אזרחית – גם אם פירוש הדבר יהיה טבח בהם – ולא לבקש מאנגליה או מאמריקה להילחם למענם. צעד כזה, טען גנדהי, יוכיח לגרמנים כי היהודים הם אזרחים פטריוטים. זאת ועוד, תהיה בכך ראשיתה של כפרה על הפשעים שמבצעים היהודים נגד תושביה הערבים של פלשתינה ה'א". אך כפי שנראים הדברים אי-אפשר לראות ביהודים 'לא אלימים באמת' משום 'שהטילו על הגרמנים את קללות האנושות'.⁴⁶ הצהרות אלה גרמו לזעזוע עמוק ולעלבון בכל חוגי היישוב, ובמיוחד אצל מי שרחשו כבוד רב לגנדהי אך נוכח עליית הנאציזם ראו בברית עם בריטניה את העמדה המוסרית היחידה, דוגמת יהודה מאגנס ומרטין בובר. התגובות של מאגנס, בובר ואחרים, כולל יהודים בגדאדים בהודו, לא שינו את עמדתו של גנדהי, ואף התוכחה הנרגשת שהשמיע נגדו פולק לא נותרה ללא מענה.⁴⁷ 'ביקשתי לחם ואתה נתת לי

42 על קבוצה זו של אליטות מתוך אוניברסיטאות בריטניה ראו, Colin Shindler, *Israel and the European Left: Between Solidarity and Delegitimization*, London 2012, p. 80; Shompa Lahiri, *Indians in Britain: Anglo-Indian Encounters, Race and Identity, 1880-1930*, London 2000

43 Moshe Shertok to Hermann Kallenbach, 15.7.1936, CZA, S25/3239

44 הצהרה של מהטמה גנדהי ביולי 1937 למר קלנבך על הציונות, CZA, S25/3587; מהגרס גנדהי להרמן קלנבך 20.7.1937, בתוך: **כתבי גנדהי**, כרך 96, עמ' 289.

45 M.K. Gandhi, 'The Jews', *Harijan*, 26.11.1938, pp. 352-353

46 Pyarelal, 'Non-Violence and World Crisis', *ibid*, 24.12.1936, pp. 392-395

47 ראו, 'The Bond', *Two Letters to Gandhi from Martin Buber and J. L. Magnes*, Jerusalem 1939;

אבן', כתב פולק לידידו, ואתגר אותו למצוא הוכחה לכך שיהודי גרמניה קראו למלחמת נקם בגרמניה.⁴⁸ משלא מצא הוכחה כזאת נסוג גנדהי במאמר שכתב בעיתונו הריג'אן.⁴⁹ התגובה הייתה רחוקה מהבעת תמיכה בבית לאומי יהודי, אך גנדהי חזר בו מהיבט מרכזי בהשקפתו, אשר בעיני מבקריו היהודים נחשב למרושע ואכזרי: הטענה כי אי האלימות היהודית אל מול הברוטליות הגרמנית יכולה לכפר על הפשע היהודי הקולקטיבי: נגד גרמניה בשל חיפוש מולדת אחרת ונגד הערבים בשל קשירת קשרים עם האימפריה הבריטית.

ניסיונותיה של התנועה הציונית בשנות השלושים לפתוח שערים בהודו ייצגו מדיניות גיאופוליטית אסטרטגית של אומה בהתהוותה; אומה החוזרת ומתחברת מחדש עם עולם המזרח שבו היא צמחה; ושתי אומות הנערכות לתקומה תוך כדי ניתוח כבלי האימפריאליזם, ובנות קשרים חדשים המבוססים על היסטוריה משותפת. בסופו של דבר ניסיונות אלה, שקידם שרתוק והוציאו לפועל קלנבאך, פולאק ואחרים, לא הצליחו לבסס קשרים הדוקים בין הלאומנים היהודים לציונים. אכן, לנוכח אי היציבות בארץ ישראל ומלחמת העולם שבאופק נאלצו מנהיגי היישוב ונציגיו לדבר בגלוי על קשריהם עם בריטניה ואף להגן עליהם. במבט כולל מצביעים המאמצים האלה ומאמצייהם של אגרונסקי ושל ארלוזורוב על כך שהתנועה הציונית הייתה מודעת היטב לממד האימפריאלי על האפשרויות הרבות הגלומות בו, אך גם על אי הוודאות ועל התוצאות השונות בתכלית שיכולות היו להיות לכל דרך פעולה על עתידה היהודי של ארץ ישראל. אף שאימצו טקטיקות ואסטרטגיות שונות, גובשו כל המאמצים האלה מתוך אותה ראייה רחבה של אי-וודאות בנוגע לעתידו המדיני של המפעל הציוני, עתיד שמאז 1917 נקשר לגורלה של אימפריה שהתמודדה עם תנועות אנטי-קולוניאליות החותרות לעצמאות והלכו וצברו יותר כוח.

גישה היסטורית חדשה להתנהלות היהודים אל מול האימפריה הבריטית
 כאשר בוחנים את התנהלות מנהיגי היישוב במצב אי הוודאות החריף ששרר באימפריה הבריטית, ואת הרעיונות שהנחו אותם בקשרים המשתנים ולעיתים אף המנוגדים בין הציונות לאימפריאליזם הבריטי לכוחות הלאומיים האנטי-קולוניאליים, אנו נדרשים להעריך מחדש כמה מן החלוקות לקטגוריות והנחות מקובלות בכתיבה על ההיסטוריה היהודית המודרנית. מבט היסטורי חדש זה משנה את גבולות המרחב הגיאוגרפי שבתוכו פעלה הפוליטיקה היהודית המודרנית, מרחיב אותם אל מעבר למשולש המקובל – פלשתינה-א"י/ישראל, אמריקה ואירופה – ומוסיף עליהם מחוזות דרומיים ומזרחיים. ראוי להציב את פלשתינה

אפשר A.E. Shoheit, 'Gandhi and the Jews', *Jewish Advocate*, vol. 9, No. 17 (2.12.1938), p. 3 להעריך שהתשובות של מאגנס ושל בובר לא הגיעו לגנדהי. אפשר שהם התקבלו אצל מזכירו של גנדהי, פיארלאל נייאר (Pyarelal Nayyar) ונשמרו אצלו. המזכיר הודה מאוחר יותר כי שמר אצלו חומרים מסוימים על הציונות כדי שלא יגיעו למנהיג ההודי. ראו, שמעוני, גנדהי, סטיגרהא והיהודים, עמ' 47; קומארסוואמי, ריבוע המעגל: מהטמה גנדהי והבית הלאומי היהודי, עמ' 152.

48 מצוטט אצל שמעוני, גנדהי, סטיגרהא והיהודים, עמ' 55.
 49 Mohandas Gandhi, 'Withdrawn', *Harijan*, 27.5.1939, p. 139

המנדטורית כדיאלוג עם הודו, עם דרום אפריקה ועם מרחבים אחרים של האימפריה הבריטית, ולא רק מנקודת ראות השוואתית ותאורטית. זאת משום שכפי שראינו, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם הבינו המנהיגים הציונים כי זיקות על-מקומיות ורשתות פוליטיות אלה ממלאות תפקיד חשוב בהבטחת עתידם המדיני של היהודים. לפי גישה היסטורית חדשה זו החלוקה המקובלת של היהודים לקבוצות קהילתיות שונות והצגתן בהיסטוריוגרפיה בנפרד ובמנותק זו מזו היא פחות רלוונטית. המרחק הגיאוגרפי שהפריד בין קהילות יהודיות לא עמד בסתירה לתחזיות פוליטיות דומות על הסדר העולמי. האליטות של יהדות מזרח אירופה, יהודי המזרח התיכון ויהודי מערב אירופה גילו כולן עניין והתחשבות בגורל המדיני היהודי ופעלו (לעיתים קרובות במשותף) להבטיח את הצלחתו על רקע גבולות אימפריאליים בריטיים משתנים ורחשים אנטי-קולוניאליים גוברים. סיפור זה מאתגר לא רק את גבולות המרחב הגיאוגרפי והקהילתי של ההיסטוריוגרפיה היהודית, אלא גם את המושגים של יחסי התפוצות עם ארץ ישראל. בניגוד לתפיסה של שלילת הגולה, היו הציונים בארץ ישראל תלויים בסיועם ובמעורבותם של יהודי התפוצות שברחבי האימפריה, הן הציונים הן הלא-ציונים, בפעילותם להגנה על האינטרסים של הבית הלאומי היהודי.

התפקיד המרכזי שמילאו בסיפור זה פעילים ציונים ולא-ציונים עוזר לשפוך אור על ההיבטים המעשיים של התנהלותם של לא-ציונים בתקופה שבה להיות יהודי פעיל פוליטי ומתייצב לצד המטרות היהודיות פירושו היה להיקלע יותר ויותר להתמודדות עם שאלות של ציונות וארץ ישראל. מאיר ניסים והנרי פולאק היו בעלי זהות לא-ציונית ברורה, כל אחד מהם משיקולים פוליטיים ומחויבויות משלו. ניסים חשש שקשר ישיר עם התנועה הציונית עלול לאיים על מעמדם של היהודים הבגדאדים בהודו (ובמישור האישי נראה שגם חשש מפגיעה בעמדת הכוח שלו בתוך הסבך והפילוגים של הפוליטיקה והתעשייה היהודית). פולאק, לעומתו, נותר מרוחק מן הזרם המרכזי של המוסדות הקהילתיים והארגונים היהודיים, ולאור פעילותו ארוכת השנים למען התפוצה היהודית נראה שלא חש זיקה פוליטית לציונות. עם זאת, משנקראו לדגל נרתמו שני האישים לעזרת התנועה הציונית והביעו דאגה עמוקה לגורלם המדיני של היהודים באימפריה המשתנה.

המציאות המשותפת שבה מצאו את עצמם היהודים באימפריה הבריטית אחרי 1917 – חיים תחת מעצמה השולטת בפלשתינה – עיצבה את דעותיהם של יהודים בעלי דעות פוליטיות שונות ביחס לתנועה הציונית ואת מעורבותם לטובתה. זאת ועוד, מקרים של שיתוף פעולה וחזונות משותפים של אישים ציונים ולא-ציונים אירעו גם מחוץ לתחום הפוליטיקה הממוסדת ולמעורבות דיפלומטית; הם חדרו אפילו לתחום המרחב האישי ביותר. כך למשל, בני הזוג היהודים האנגלים הלן ונורמן בנטוויץ', שמילאו תפקיד חשוב והשפיעו על עתיד היישוב היהודי באימפריה, שיקפו 'נישואים מעורבים' מעין אלה.⁵⁰ נורמן,

50 ראו עופרי קרישר ואריה דובנוב, 'האדה לבית בנטוויץ', ישראל, חוב' 27-28 (2021), עמ' 271-312; וכן, Jennifer Glynn (ed.), *Tidings from Zion: Helen Bentwich's Letters from Jerusalem, 1919-1931*, London 2000; Helen Bentwich, *If I Forget Thee: Some Chapters of Autobiography*,

ששירת כיועץ המשפטי של פלשתינה המנדטורית, היה ציוני נלהב ואהד את המטרות הפוליטיות של ברית שלום. הלן, עובדת סוציאלית מנוסה ופמיניסטית, הייתה לא-ציונית נחושה וכשבאה לפלשתינה חשה יחס של תיעוב להנהגה הציונית ושאפה להיטמע בקרב הבריטים. עם זאת במהלך שנות העשרים גברה בה תחושת הקרבה ליהודים הציונים ובסופו של דבר היא תרמה מזמנה ומכישוריה למוסדות ציוניים אף שמעולם לא ראתה את עצמה כציונית. סיפורים אלה מן האימפריה הבריטית מגלים כיצד יהודים ציונים ולא-ציונים כאחד, מכל רחבי האימפריה, הכירו באתגרים שניצבו לפני היהודים בארץ ישראל, בשעה שתנועות לאומיות קרובות ורחוקות הציגו את תביעותיהן נגד האימפריאליזם הבריטי, ולעיתים התמודדו אף הן עם אותם אתגרים באותו אופן.

היסטוריונים מן הגל החדש החושפים את הפתרונות המדיניים ששקלו היהודים והציונים בתקופה שבין שתי המלחמות, מערערים לאחורונה על התפיסה הטלאולוגית שלפיה הייתה חתירה ציונית בלעדית למדינת לאום. הם חשפו את השבילים הרבים ששורטטו ושהתנועה הציונית לא צעדה בהם, ובכלל זה דו־לאומיות, אוטונומיזם, פדרליזם (על מגוון אפשרויותיו), ומצאו כי הייתה זו תקופה בהיסטוריה הציונית שהתאפיינה בריבוי החזונות המדיניים, ובמיוחד בריבוי הפתרונות הלא-מדינתיים.⁵¹ הרעיון שפלשתינה-א"י תוכל להפוך יום אחד לדומיניון בריטי לא התממש.⁵² מעמד של דומיניון משך את ליבם של היהודים באימפריה הבריטית משום שהוא נתן מקום לאוטונומיה תרבותית אך ויתור על ריבונות מדינית מלאה. כך למשל האמין נורמן בנטוויץ' שהמודלים של דומיניונים בריטיים יכולים לספק את שאיפותיהם של היהודים ושל הערבים גם יחד וליצור 'מקום למימוש אידאליים לאומיים גם בלי ריבונות מדינית'.⁵³ יהודים אחרים, במיוחד הציונים בארץ ישראל ובהם ארלוזורוב,

1912-1920, London 1979; Norman Bentwich and Helen Bentwich, *Mandate Memories, 1918-1948*, London, 1965; Norman Bentwich, *My 77 Years*, Philadelphia 1961

51 שומסקי, 'מעבר למדינת הלאום; דוכנוב, המדינה שברוך; Gil Rubin, 'From Federalism to Binationalism: Hannah Arendt's Shifting Zionism', *Contemporary European History*, Vol. 24, No. 3 (2015), pp. 393-414; דוכנוב והרף, 'ציונות: דרכים שלא נלקחו במסע; דימיטרי שומסקי, בין פראג לירושלים: ציונות פראג ורעיון המדינה הדו-לאומית בארץ ישראל, ירושלים 2010; Dmitry Shumsky, 'Brith Shalom's Uniqueness Reconsidered: Hans Kohn and Autonomist Zionism', *Jewish History*, Vol. 25, No. 3-4 (2011), pp. 339-353; Noam Pianko, *Zionism and the Roads Not Taken: Rawidowicz, Kaplan, Kohn*, Bloomington, IN 2010; David N. Myers, *Between Jew & Arab: The Lost Voice of Simon Rawidowicz*, Waltham, MA 2008; Shalom Ratzabi, *Between Zionism and Judaism: The Radical Circle in Brith Shalom, 1925- 1933*, Leiden 2002

52 Cecil Bloom, 'Josiah Wedgwood and למקורות נוספים בעניין רעיון הדומיניון כפלשתינה ראו, 'Josiah Palestine', *Jewish Historical Studies*, Vol. 42 (2009), pp. 147-172; Joshua Stein, 'Josiah Wedgwood and the Seventh Dominion Scheme', *Studies in Zionism*, Vol. 11, No. 2 (1990), pp. 141-155; Norman Rose, *The Gentile Zionists: A Study in Anglo-Zionist Diplomacy, 1929-1939*, Abingdon 1973, pp. 71-95; Idem, 'The Seventh Dominion', *The Historical Journal*, Vol. 14, No. 2 (1971), pp. 397-416; Josiah Wedgwood, *The Seventh Dominion*, London 1928

53 Norman Bentwich, *Wanderer Between Two Worlds*, London 1941, p. 34

גילו עניין ברעיון זה דווקא משום שהייתה טמונה בו האפשרות להעניק ליישוב סמכויות מעין מדינתיות. לדומיניונים בחבר העמים הבריטי (דוגמת ניו זילנד וקנדה) ניתנו סמכויות לשליטה על ההגירה, על פיתוח קרקעות ועל האפשרות למתן הלוואות בנקאיות – וכל אלה היו חיוניים ליישוב. לפיכך הדיון בתוכנית הדומיניון, אף שלא התממשה, חושף למעשה את הסוגיות המרכזיות הקשורות בניהול מדינה מודרנית ובהבטחת קיומה, סוגיות שהעסיקו את התנועה הציונית לכל אורך הדרך עד להקמתה של מדינת ישראל ב־1948. התכנסות החזונות המדינתיים והלא־מדינתיים לשאלת ארץ ישראל סביב רעיון הדומיניון מקבילה לטשטוש הגבולות בין קווי הפעולה של הציונים ושל הלא־ציונים כלפי האימפריה הבריטית. החל בנורמן בנטוויץ', שתמך ברעיון הדו־לאומיות ובשיתוף פעולה יהודי־ערבי ושלל ריבונות מדינית נפרדת לכל עם; דרך ארלוזורוב, איש תנועת העבודה הציונית שהלכה והתמקדה יותר ויותר בהשגת סמכויות מעין מדינתיות ליישוב; ועד לזאב ז'בוטינסקי, הרוויזיוניסט הימני שראה בבריטניה מעצמה בין־לאומית שבכוחה לכפות מדינת רוב יהודית – כולם התייחסו לדומיניון כברירת המחל הטובה ביותר לפתרון שאלת ארץ ישראל.⁵⁴ אי הוודאות הביאה אפוא למפגשים משונים בין בעלי דעות מנוגדות בשעה שהיהודים פילסו את דרכם בין הפתרונות השונים והרבים שהיה בידי האימפריה לקבוע. בסיכומו של דבר, התקופה שבין שתי מלחמות העולם שבה נכללת גם תקופת המנדט, התאפיינה בגמישות מדינית רבה, בבחינה ובשרטוט מחדש של גבולות, בסדר ישן המפנה דרכו לסדר חדש, ובעמימות וחשש מצעידה בדרך לא סלולה. בתוך אי הוודאות הזאת חיטטו מנהיגי היישוב את דרכם מחדש באימפריה והתמודדו עם השאלה מה יהיה עתידם של היהודים בשעה שגורלה של האימפריה הבריטית אינו ידוע. הם העלו פתרונות המעוגנים היטב באימפריה בריטית הממשיכה להתקיים, ותרו אחרי בני שיח אינטלקטואלים ובעלי ברית פוליטיים בקרב פוליטיקאים בריטים ומנהיגים אחרים. אך עם עלות כוחן ומשיכתן של תנועות מדיניות אנטי־קולוניאליות, הגו מנהיגים יהודים אלה גם עתיד שיכלול את פרישת היישוב מן האימפריה. כפי שחזה אגרונסקי, הם 'הפנו את מבטם מזרחה' ופעלו לכריתת בריתות עם פעילים פוליטיים הינדים ומוסלמים. עם זאת, שתי דרכי פעולה אלה לא ייצגו תפיסות פוליטיות סותרות ממש, ואכן רעיונות על מעמד של דומיניון והשתייכות לאימפריה זלגו עד מהרה לשיקולים של כוח מדינתי ועצמאות. במאמציהם לקשור קשרים עם מנהיגים בהודו נאלצו נציגי התנועה הציונית להגן על קשריהם עם האימפריה הבריטית. זהו סיפור שבו הנרטיבים המודרניים על תהליכי בניית אימפריה וקולוניזציה, ומנגד על שחרור לאומי והגררה עצמית, לא היו בינריים ולא סתרו בהכרח זה את זה, אלא היו במידה רבה חופפים.

54 Arye Naor, 'The Purifying Effect of Truth: Jabotinsky's Interpretation of the Balfour Declaration', *Israel Studies*, Vol. 22, No. 3 (Fall 2017), pp. 31-47